

”Ογδοο
Κεφάλαιο

Τό Πρόβλημα τῆς Ἠθικῆς

Η ΛΕΞΗ ΗΘΙΚΗ ΑΚΟΥΓΕΤΑΙ ΣΗΜΕΡΑ ΜΕ ΠΟΛΛΗ ΔΥΣΠΙΣΤΙΑ. Ο ΚΥΡΙΟΣ λόγος εἶναι ὅτι, στήν πορεία τῆς ἱστορίας, ἡ ἠθική κάλυψε συχνά καί δικαίωσε, κάτω ἀπό ὑψηλές ἔννοιες καί «ὑπερχρονικά» συστήματα, τή δουλεία, τήν ἀδικία, τήν ἀνηθικότητα, τίς πιό ταπεινές ἐπιδιώξεις καί συμφέροντα.

Ἡ ταξική αὐτή λειτουργία τῆς ἠθικῆς δέν εἶναι ἀνεξήγητη, ἂν δεχτοῦμε ὅτι δέν ὑπάρχει οὐδέτερη θεώρηση τῶν κοινωνικῶν φαινομένων – ὅτι ἡ θεώρησή τους εἶναι πάντοτε ταξική. Ἄλλά, στή σκέψη τῶν ἰδεολόγων, τό ταξικό ἐμφανίζεται συνήθως ὡς καθολικό, ὡς ἐθνικό! Ἀντίστοιχα, κατά τίς συγκρούσεις ἀνάμεσα στούς λαούς, τό συμφέρον τῆς κυρίαρχης τάξης ἀναγορευόταν ἐθνικό καί μοναδικά ἠθικό: ὁ ἀντίπαλος ἔχει πάντοτε ἀδικο. Ὅρισμένοι θεοί, π.χ., ἔρχονταν πάντα νά ὑπερασπίσουν τό δίκαιο τῶν Ἀχαιῶν ἢ ἀργότερα τῶν Ρωμαίων, ἐνῶ ἄλλοι θεοί, στό ἄλλο στρατόπεδο, ὑπεράσπιζαν, ἐξίσου βέβαιον γιά τή δικαιοσύνη τους, τό δίκαιο τῶν Τρώων ἢ τῶν Ἑλλήνων.

Ἐνας δεύτερος βασικός λόγος δυσπιστίας καί ἀδιαφορίας πρὸς τήν παραδοσιακή Ἠθική εἶναι ὁ θεωρησιακός, ἐξωπραγματικός καί ἀναποτελεσματικός χαρακτήρας της· εἶναι, ὀριακά, ἡ ἰδεαλιστική ὀπτική της. Ὅπως γράφουν οἱ Μάρξ καί Ἐνγκελς:

Τό πιό δύσκολο πράγμα γιά τούς φιλόσοφους εἶναι νά ἐγκαταλείψουν τόν κόσμο τῆς νόησης καί νά κατέβουν στόν κόσμο τοῦ πραγματικοῦ. Ἡ ἄμεση πραγματικότητα τῆς νόησης εἶναι ἡ γ λ ὥ σ σ α. Καί ὅπως οἱ φιλόσοφοι μετέτρεψαν τή γλώσσα σέ αὐτόνομη πραγματικότητα, δέ μπορούσαν παρά νά ἀποδώσουν στή γλώσσα μιά αὐτόνομη

πραγματικότητα για να τή μετατρέψουν στην ιδιαίτερη δική τους περιοχή. Ίδου τό μυστικό τής φιλοσοφικής γλώσσας, όπου οί σκέψεις, ως λέξεις, έχουν ένα δικό τους περιεχόμενο. Τό πρόβλημα: να κατεβούμε από τόν κόσμο τών ιδεών στόν κόσμο του πραγματικού, ανάγεται στό πρόβλημα: να περάσουμε από τή γλώσσα στή ζωή.¹

“Ο,τι γράφουν οί Μάρξ και Ένγκελς για τή φιλοσοφία γενικά, ισχύει, κατά μείζονα λόγο, για τόν κατεξοχήν θεωρησιακό-ταξικό κλάδο της: τήν παραδοσιακή ήθική. Τό έξωπραγματικό δέν είναι κοινωνικά ούδέτερο. Συνιστά μιá μυστικοποιημένη εικόνα τής πραγματικότητας και μέ τόν τρόπο αυτό άσκει τήν –κατά κανόνα– συντηρητική κοινωνική λειτουργία του.

“Όπως γράφει ό Ένγκελς, οί άνθρωποι, συνειδητά ή άσυνείδητα, άντλούν –σε τελευταία άνάλυση– τίς ήθικές άντιλήψεις τους από τίς οικονομικές, πρακτικές σχέσεις όπου θεμελιώνεται ή ταξική τους κατάσταση. Κατά συνέπεια, ή ήθική στίς ταξικές κοινωνίες ήταν πάντοτε ταξική. Η ήθική δικαίωσε τήν κυριαρχία και τά συμφέροντα τής κυρίαρχης τάξης. “Όταν όμως ή καταπιεζόμενη τάξη γινόταν αρκετά ισχυρή, ή ήθική αντιπροσώπευε, από μιάν άλλη όπτική, τήν έξέγερση και τά συμφέροντα τής καταπιεζόμενης τάξης².

Είδικά ή άστική ήθική, μέ τίς θεωρησιακές κατασκευές της, επικάλυψε πάντοτε τήν πραγματικότητα του καπιταλισμού. Αναφερόμενος στή χρησιμοποίηση παιδιών και γυναικων από τόν αναπτυσσόμενο καπιταλισμό, ό Μάρξ έγγραφε: «Πρίν από τήν απαγόρευση τής εργασίας τών γυναικων και τών παιδιων (κάτω τών 10 ετών) στά όρυχεια, τό κεφάλαιο έβρισκε τόν τρόπο να κατεβάξει στά πηγάδια γυναίκες, κοπέλες και άνδρες γυμνούς, δεμένους μαζί, σε θαυμαστή συμφωνία μέ τόν ήθικό του κώδικα».³

Πώς θά μπορούσαμε όμως να όρίσουμε τήν ήθική; Προφανώς, ή ήθική είναι ιδιαίτερη μορφή κοινωνικής συνείδησης, σύστημα ιδεών για τήν κοινωνική ζωή, τούς κανόνες που πρέπει να τή διέπουν, τό σκοπό, τό νόημα τής ζωής, τήν ούσία του ανθρώπου κλπ. Ταυτόχρονα ή ήθική είναι σύνολο κανόνων που ρυθμίζουν τίς ενέργειες του άτομου ως κοινωνικού όντος. Οί φιλόσοφοι συνηθίζουν να διαχωρίζουν τή θεωρητική από τήν πρακτική-κανονιστική όψη τής ήθικής. Ο μαρξισμός απορρίπτει αυτόν τό διαχωρισμό, αντιμετώπιζοντας τήν ήθική ως ένιαίο όλον, όπου οί ήθικοί κανόνες

θεμελιώνονται σέ ὄντολογικές καί γνωσιοθεωρητικές ἀρχές καί –προπα-
ντός– στή συγκεκριμένη ἀνάλυση τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας.

Ἡ ἠθική, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπό τά τρία μεγάλα κε-
φάλαια τῆς φιλοσοφίας (ὄντολογία, γνωσιολογία, ἠθική). Στήν ἐποχή μας
ὁ θετικισμός ἀρνήθηκε τή νομιμότητά της μέ βάση τό ἐπιχείρημα ὅτι δέν
μποροῦμε νά θεμελιώσουμε ἐπιστημονικά τίς ἠθικές κρίσεις. Ἔτσι ἡ κανο-
νιστική ἠθική ἀποκλείστηκε ἀπό τήν περιοχὴ τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας.
Ἐντούτοις οἱ σύγχρονες ἀστικές, τυπικές ἐξωιστορικές καί ἀφελεῖς ἀν-
θρωπολογίες καί ἠθικές τῶν ἀγγλοσαξονικῶν κυρίως σχολῶν, ἔχουν σημα-
δευτεῖ ἀνεξίτηλα ἀπό τόν ἐμπειρισμό καί τό θετικισμό.

Θά μπορούσαμε νά διακρίνουμε –γενικά καί σχηματικά– δύο μεθόδους
γιά τήν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς ἠθικῆς: τή μεταφυσική (ἐξω-
κοινωνική), πού θεμελιώνεται σέ ἀφηρημένες, αἰώνιες ἀρχές, καί τή
ρεαλιστική (κοινωνική), ὅπου ἡ ἠθική ἀποτελεῖ ἔκφραση τῶν ἀντιθέσεων
τῆς κοινωνίας καί οἱ κανόνες της ἀποβλέπουν εἴτε στή δικαίωση τῆς ὑπάρ-
χουσας πραγματικότητας, εἴτε στήν ἀνατροπή της.

Τήν πρώτη τάση τήν ἀντιπροσωπεύουν στήν ἀρχαιότητα κυρίως ὁ Σω-
κράτης καί ὁ Πλάτων καί στά νεότερα χρόνια ὁ Καρτέσιος, ὁ Leibniz, ὁ
Berkeley, ὁ Kant, κ.ἄ. Τή δεύτερη, οἱ Ἴωνες, οἱ ἀτομικοί καί οἱ σοφιστές,
καί στά νεότερα χρόνια ὁ Spinoza, οἱ Γάλλοι ὑλιστές καί ὁ μαρξισμός.
Ἀνάμεσα στίς δύο τάσεις ὑπάρχει διαφορὰ ἀρχῆς. Αὐτό δέν σημαίνει
ὅτι ἡ ἀντίθεσή τους ἀπολυτοποιεῖται σέ ὅλες τίς ἐπιμέρους ἀναπτύξεις.

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Σωκράτης ἀναζήτησε τίς αἰώνιες ἠθικές ἀξίες, τίς ὁποῖες ὑποστασιο-
ποίησε ὁ μέγας μαθητής του, ὁ Πλάτων. Στό δυϊσμό τοῦ Καρτέσιου
(1596-1650) ἢ τοῦ Νεύτωνα, ὑπάρχει χῶρος γιά ἓνα ὑλικό-μηχανικό σῶμα
καί γιά μιὰ αὐλή ψυχή, δωρεά τοῦ δημιουργοῦ. («Ἐπάρχουμε σάν ἀποτέ-
λεσμα τῆς πρώτης αἰτίας, ἄρα ἡ πρώτη αἰτία [Θεός] ὑπάρχει, καί στήν
ὑπαρξή της θεμελιώνεται ἡ ἠθική», Καρτέσιος⁴). Ὁ Leibniz (1646-1716)
ἐπίσης συνδύασε τή μηχανιστική ἀντίληψη μέ τήν τελεολογία. Ἡ ψυχή εἶ-
ναι ὁ σκοπός τοῦ σώματος, τό σῶμα εἶναι τό ὄργανο τῆς ψυχῆς, καί ἀνά-
μεσά τους ὑπάρχει σχέση προκαθορισμένης ἁρμονίας. Ὁ ἐπίσκοπος G.
Berkeley (1658-1735), μέ τή σειρά του, στήριξε τήν ἠθική στήν ὑπαρξή τοῦ

Θεοῦ, καί ταύτισε τήν ἀποδοχή τῆς ὕλης μέ τήν ἀθεΐα καί τήν ἀνηθικότητα («Ἡ ὕπαρξη τῆς ὕλης», γράφει, «εἶναι τό κύριο στήριγμα τῶν Ἄθεων καί τῶν Φαταλιστῶν»). Ὁ Berkeley προσπάθησε νά ἀποδείξει ὅτι δέν ὑπάρχει ὕλική οὐσία (*Τρεῖς Διάλογοι*). Φρονοῦσε ὅτι «τίποτα δέν μπορεῖ νά εἶναι τόσο πρόδηλο, στόν καθένα πού εἶναι ἰκανός καί γιά ἐλάχιστη σκέψη, ὅσο ἡ ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ ἢ τοῦ Πνεύματος, πού εἶναι παρόν στή νόησή μας καί παράγει σ' αὐτήν ὅλη τήν ποικιλία τῶν ἰδεῶν καί τῶν αἰσθημάτων πού συνεχῶς μᾶς ἐπηρεάζουν, ἢ ἀπό τά ὁποῖα ἐξαρτιόμαστε ἀπόλυτα καί ὀλοκληρωτικά – μέ δύο λόγια, ὅπου ζοῦμε καί κινούμαστε καί ὑπάρχουμε». Ἀπό τήν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ ὁ Berkeley συνήγαγε τούς ἠθικούς κανόνες καί τά καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνα ἀπό τά βασικά, τά βασικότερα, ἦταν ἡ πάλῃ ἐναντίον τῆς ἀθεΐας.⁵

Οἱ προηγούμενοι φιλόσοφοι στήριξαν τήν ἠθικότητα στήν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ. Ὁ Kant (1724-1804) ἀντέστρεψε τή συλλογιστική, πραγματοποιώντας μιά «κοπερνίκεια» ἀναστροφή στίς σχέσεις ἠθικῆς καί μεταφυσικῆς. Κατά τόν Kant, τήν πίστη τήν ἔχει ἀνάγκη ὁ πρακτικός λόγος. Δίχως πίστη στό Θεό δέν ὑπάρχει βεβαιότητα ὅτι στόν κόσμο ἐπικρατεῖ ἠθική τάξη. Δέν ὑπάρχει θεωρητική ἀπόδειξη γιά τήν ὕπαρξη τοῦ Θεοῦ, κι ὡστόσο ἡ ἠθική ἀποδεικνύει τήν ὕπαρξή του. Ἐτσι ἡ θρησκεία στηρίζεται στήν ἠθικότητα, καί ὄχι ἡ ἠθικότητα στή θρησκεία.

Ὁ Kant χώρισε τήν ἠθική στό ὀρθολογικό μέρος, πού βασίζεται στίς ἀριστοκρατικές ἀρχές καί στό ἐμπειρικό, τήν πρακτική ἀνθρωπολογία, πού θεμελιώνεται στή «μεταφυσική τῶν ἠθῶν», δηλαδή στήν κριτική τοῦ καθαρῶν πρακτικοῦ λόγου. Δύο πράγματα, γράφει ὁ Kant, γेमίζουν τήν καρδιά μέ θαυμασμό: «ὁ ἑναστρὸς οὐρανὸς πάνω μου, καί ὁ ἠθικὸς νόμος ἐντός μου». Τό οὐσιαστικό, γιά τήν ἠθική ἀξία τῶν πράξεων, βρίσκεται στό νά καθορίζει ἄμεσα τή βούληση ὁ ἠθικὸς νόμος. Ἀλλά ὁ ἠθικὸς νόμος ὑποτίθεται, καί τίθεται, ἀριστοκρατικά. Ἐτσι τό ζητούμενο μετατρέπεται ἐδῶ σέ δεδομένο, καί ὅλη ἡ ἀξιωματική θεμελίωση στηρίζεται στό κενό. Κατά τόν Kant, πρέπει νά ἐνεργοῦμε μέ τρόπο ὥστε ἡ διαγωγή μας νά εἶναι δυνατό νά γίνει κανόνας γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους πού βρίσκονται σέ παρόμοιες συνθῆκες. Ἀλλά, θά παρατηρήσει ὀρθά ὁ Gramsci, αὐτός ὁ κανόνας εἶναι κοινοτο-

πία (truisme), και φυσικά δέν αποδεικνύει τίποτα.⁶ Καί ἐκτός ἀπό κοινοτοπία, ὁ καντιανός κανόνας ἐπιβεβαιώνει, γιά ἄλλη μιά φορά, τή συνήθεια τῶν ἰδεολόγων νά καθολικεύουν αὐτό πού εἶναι ἱστορικά πρόσκαιρο καί ταξικό: στήν περίπτωσή μας τήν ἠθική τοῦ ἀστοῦ πού δέν ἔχει λυτρωθεῖ ἀπό τή θεία ἐπικυριαρχία.

Ἡ ἠθική –ἐπιστήμη, κατά τόν Kant, τοῦ δέοντος καί ὄχι τοῦ αἰτιακά καθορισμένου– ὀφείλει νά θεμελιωθεῖ στό αργιογί (προεμπειρικά) αἰτήματα τοῦ λόγου. Δέν θεμελιώνεται στή μελέτη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἐπιτό ἀπόλυτο τῆς ἠθικῆς, οἱ αργιογί κατηγορικές προσταγές, ὀδηγοῦσαν τόν Kant σέ ἀπόψεις πού ξεπερνοῦσαν καί αὐτή τήν ἀστική βαρβαρότητα. Ἐν, π.χ., μία πόλη πρόκειται νά καταστραφεῖ ἀπό κάποιον εἰσβολέα, οἱ ἀρχές πρέπει νά θανατώσουν ὅλους τοὺς ἐγκληματίες, οἱ ὁποῖοι ἔχουν παραδιάσει τόν παγκόσμιο ἠθικό νόμο.

Ἡ ἠθική τοῦ Κάντ δέν ἔχει τήν αὐστηρή θεμελίωση πού ὁ ἴδιος πίστευε ὅτι τῆς ἔδωσε. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, δέν ἔχει τήν πρακτική-καθημερινή ἀποτελεσματικότητα καί τήν ἀπλοϊκή πειστικότητα τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς. Ὡστόσο ἄσκησε καί αὐτή τήν ἰδεολογική λειτουργία της, στηρίζοντας τή φαινομενική αἰωνιότητα τῶν ἀστικῶν σχέσεων δικαίου.

Γενικότερα, οἱ μεταφυσικές ἠθικές κατασκευές μέ τήν ἀκαμπτη καί ἐξωπραγματική δομή τους, δέν συνέλαβαν τήν ἱστορικότητα (καί τήν ταξικότητα) τῶν ἐννοιῶν καί τῶν κανόνων τῆς ἠθικῆς. Θέλοντας νά θέσουν αἰώνιες ἀρχές πού νά ἰσχύουν παντοῦ καί πάντοτε, ἀπέτυχαν νά δημιουργήσουν «συστήματα» πού θά ἴσχυαν ἔστω σέ κάποια συγκεκριμένη κοινωνία μιᾶς συγκεκριμένης ἐποχῆς.⁷ Τοῦτο δέν σημαίνει ὅτι δέ συνέβαλαν στό φρενακισμό τῆς πραγματικότητας, καί ὅτι δέν ἐπικάλυψαν μέ τίς μεταφυσικές τους κατασκευές τή βάρβαρη πραγματικότητα τῶν ταξικῶν κοινωνιῶν. Ἡ ἠθική, περιοχή τῆς ἰδεολογίας, ἄσκησε πάντοτε μιά κατεξοχήν κοινωνική-ταξική λειτουργία. Εἰδικά ἡ ἠθική τῶν κυρίαρχων τάξεων ἐξωράισε πάντοτε τήν ὑπαρκτή πραγματικότητα. Καί ὅταν δέν ἦταν δυνατό νά τήν ταυτίσει μέ «τόν καλύτερο τῶν δυνατῶν κόσμων», μπορούσε νά ὑποσχεθεῖ μιά πλούσια ἀνταμοιβή γιά τοὺς κοπιῶντες καί πεφορτισμένους στό χῶρο τῆς Ἀνυπαρξίας.

”Ας επιστρέψουμε ὅμως στους «πρώτους φιλοσοφήσαντας».

Οἱ Ἴωνες καί οἱ ἀτομικοί προσπάθησαν νά διαμορφώσουν μιά φυσιοκρατική ἠθική. Οἱ σοφιστές καί οἱ στωικοί συνέλαβαν βαθύτερα τήν ἀντιφατικότητα καί τήν τραγικότητα τοῦ κοινωνικοῦ Γίγνεσθαι καί τή σχετικότητα, δηλαδή τήν ἱστορικότητα, τῶν ἠθικῶν ἀξιῶν. Ἀντίστοιχα στά νεότερα χρόνια ὁ Σπινόζα (1632-1677) ἐπεχείρησε νά θεμελιώσει μιά φυσιοκρατική ἠθική. Ὁ Θεός, κατά τόν πανθειστή φιλόσοφο, εἶναι ἓνα ὄν ἀπόλυτα ἄπειρο, δηλαδή μιά οὐσία ἀποτελούμενη ἀπό ἄπειρα κατηγορήματα, πού τό καθένα τους ἐκφράζει μιά αἰώνια καί ἄπειρη οὐσιαστικότητα.

Ὁ Σπινόζα ταύτιζε τό Θεό μέ τή φύση, ἡ ὁποία εἶναι ἡ ἴδια αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ της. Ἀντίστοιχα θεωροῦσε τόν ἄνθρωπο μέρος τῆς φύσης. Ὁπαδός τῆς αἰτιοκρατίας, ἐπιχείρησε νά ἀναδείξει μιά διαλεκτική ἀνάμεσα στήν ἀναγκαιότητα καί στήν ἐλευθερία, θεμελιώνοντας τήν τελευταία στή γνώση. Ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος, κατά τόν Σπινόζα, σκέφτεται τό θάνατο λιγότερο ἀπό ὅτιδήποτε. Ἡ σοφία του εἶναι διαλογισμός, ὄχι γιά τό θάνατο, ἀλλά γιά τή ζωή. Καλό, κατά τόν Σπινόζα, εἶναι ὅ,τι ἑναρμονίζεται μέ τή φύση μας. Ἡ ἠθική τοῦ Σπινόζα θεμελιώθηκε στήν ἔννοια τοῦ ἐλεύθερου ἀνθρώπου, πού ἡ δραστηριότητά του κατευθύνεται ἀπό τό λογικό. Οἱ ἔννοιες τῆς ἁρμονίας τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, τῆς ἀγάπης καί τῆς καλοσύνης ἀποτελοῦν οὐσιαστικές ἔννοιες στήν ἠθική τοῦ Σπινόζα.⁸

Ἀργότερα οἱ Γάλλοι φυσιοκράτες καί οἱ ὑλιστές θά συλλάμβαναν ὄψεις τῆς διαλεκτικῆς τῶν ἀνθρώπινων κοινωνιῶν, ὅπως καί ὀρισμένοι ἱστορικοί μετά τή Γαλλική Ἐπανάσταση. Τέλος ὁ Feuerbach θά ἐπιχειροῦσε νά κατεβάσει τήν ἠθική ἀπό τόν οὐρανό στή γῆ, συμβάλλοντας, παρόλη τήν ἀποτυχία του, στήν προετοιμασία τῆς μεγάλης ἐπανάστασης τοῦ Μάρξ.

Ὁ Μάρξ δημιούργησε τήν ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας –τόν ἱστορικό ὑλισμό– πού ἀποτελεῖ τή βάση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τοῦ ἀνθρώπου. Μετά τόν Μάρξ, ἡ ὑπερβατική ἠθική ἀπογυμνώθηκε ἀπό τή μεταφυσική λάμψη της καί ἀπό τίς ὑψηλές ἀξιῶσεις νά θεμελιώσει ἓνα παγκόσμιο ἠθικό νόμο. Ἡ κρίση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας ἐξέθρεψε τίς φιλοσοφίες τῆς ἀπαισιοδοξίας (Nietzsche, Schopenhauer, πρῶμος ὑπαρξισμός κλπ.) ἡ ὁδήγησε πίσω στίς ἀλήθειες τῶν Γραφῶν (νεοθωμισμός). Ἡ μαρξιστική κριτική

ἔδειξε τὸν ταξικό χαρακτήρα καὶ προσδιόρισε τὴν κοινωνική λειτουργία αὐτῶν τῶν θεωρητικῶν σχημάτων.

Ἡ ἠθική ἀποτελεῖ μορφή κοινωνικῆς συνείδησης μέ ἄμεση κοινωνικο-πρακτική λειτουργία. Γι' αὐτό τροφοδοτεῖται ἀπὸ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις, πού ἐπιχειρεῖ νά λύσει μέ τὰ μέσα τῆς θεωρίας. Ἡ ἠθική τῶν κυρίαρχων τάξεων καθαγιάζει τὸν κυρίαρχο τρόπο παραγωγῆς καὶ συμβάλλει στήν ἀναπαραγωγή καὶ τὴ διαιώνισή του. Ἔτσι οἱ λύσεις πού προτείνει παραμένουν ἀναποτελεσματικὲς ὡς πρὸς τὸ θετικό μέρος τους, καθὼς προκύπτουν ἀπὸ μιὰ φενακισμένη ἀντίληψη τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας. Ἡ ὑπερβατική, ἐπουράνια ἠθική, δέν εἶναι παρὰ ἡ φανταστική λύση τῶν ἐπίγειων ἀντιθέσεων. Καί μάλιστα, ὅσο πιο «ἀνήθικες» εἶναι οἱ σχέσεις μιᾶς ὀρισμένης κοινωνίας, τόσο πιο ἐξιδανικευμένες εἶναι συνήθως οἱ κατασκευές τῶν ἠθικολόγων της.

Ἡ ἠθική συνιστᾶ συστατικό στοιχεῖο τῆς ἰδεολογίας μιᾶς τάξης. Τό ἴδιο ὅπως τό δίκαιο, ἡ φιλοσοφία κλπ. δέν ἀποτελοῦν ἓνα αὐτόνομο, ὑπερταξικό σύνολο ἀρχῶν καὶ κανόνων. Εἰδικά ἡ ἀστική ἠθική, κατὰ τὸν Μάρξ, καὶ οἱ ἄλλοι ἀστικοὶ θεσμοὶ κάνουν τὸν ἀστό ἀπλούστατα ἀστό. Ἡ ἀστική ἠθική συνιστᾶ μιὰ ἀπὸ τίς γενικὲς ἐκφράσεις τῆς σχέσης τοῦ ἀστοῦ μέ τίς συνθήκες ὑπαρξῆς του.

Ἡ ἀστική ἠθική χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἀντίφαση θεωρίας καὶ πράξης. Ὁ Μάρξ συχνά, καί εἰδικά στό *Κεφάλαιο*, χρησιμοποίησε τὴν πιο δηκτική εἰρωνεία γιά νά καταδείξει μέ ἐνάργεια αὐτή τὴν ἀντίφαση. Ἔτσι, π.χ., γράφει ἀλησμόνητες ἀράδες γιά τὴν «ἀξιοπρέπεια» καὶ τὴν «ὑψηλή ἠθική» τῆς τράπεζας καὶ γιά τὸν τραπεζίτη πού εἶναι «ἀξιότιμος ληστής, πιο ἀποτελεσματικός ἀπὸ τὸν ἱερωμένο»⁹.

Ἡ ἀστική κοινωνία ἀναδύθηκε μέσα ἀπὸ τὴ φεουδαρχική καὶ οἰκοδομήθηκε πάνω στά ἐρείπιά της. Ἀντίστοιχα, ἡ ἀστική ἠθική ἀπετέλεσε τὴν ἱστορική ἄρνηση τῆς φεουδαρχικῆς. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι ἦταν γενικά καὶ ἀόριστα «ἀνώτερη», ὅπως φαντάζεται ὁ ἀφελῆς «μαρξισμός». «Ἀνώτερη» πάντως, μέ τὴν ἔννοια ὅτι ἀντιπροσώπευε τὸ νέο τρόπο παραγωγῆς, συνδέθηκε ταυτόχρονα μέ τὴν καταστροφή ἑνός συνόλου κοινωνικῶν καὶ προσωπικῶν σχέσεων.

Ἐὰς δοῦμε λοιπόν τήν ἄποψη τῶν Μάρξ καί Ἐνγκελς, ὅπως διατυπώνεται στό *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*:

Παντοῦ ὅπου ἡ ἀστική τάξη ἤρθε στήν ἐξουσία, κατέστρεψε ὅλες τίς φεουδαρχικές, πατριαρχικές καί εἰδυλλιακές σχέσεις. Ἐσπασε χωρίς οἶκτο ὅλους τοὺς πολυποίκιλους φεουδαρχικούς δεσμούς πού συνδέανε τόν ἄνθρωπο μέ τοὺς φυσικούς ἀνωτέρους του καί δέν ἄφησε κανέναν ἄλλο δεσμό ἀνάμεσα σέ ἄνθρωπο καί ἄνθρωπο ἐκτός ἀπό τό γυμνό συμφέρον, ἀπό τήν ἀναίσθητη πληρωμή «τοῖς μετρητοῖς». Ἐπνίξε στά παγωμένα νερά τοῦ ἐγωιστικοῦ ὑπολογισμοῦ τά ἱερά ρίγη τοῦ εὐλαδικοῦ ρεμβασμοῦ, τοῦ ἱπποτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, τῆς μικροαστικῆς μελαγχολίας. Μετέτρεψε τήν προσωπική ἀξιοπρέπεια σέ ἀνταλλακτική ἀξία καί στή θέση τῶν ἀπειράριθμων γραφτῶν καί τῶν ἐντιμα ἀποκτημένων ἐλευθεριῶν ἔβαλε τή **μ ο ν α δ ι κ ῆ** ἀσυνείδητη ἐλευθερία τοῦ ἐμπορίου. Μέ μιά λέξη, στή θέση τῆς σκεπασμένης μέ θρησκευτικές καί πολιτικές ἀυταπάτες ἐκμετάλλευσης, ἔβαλε τήν ἀνοιχτή, ξεδιάντροπη, ἄμεση, σκληρή ἐκμετάλλευση.

Ἡ ἀστική τάξη ἀφαίρεσε τό φωτισμένο ἀπ' ὅλα τά, ὡς τότε, ἀξιοσέβαστα ἐπαγγέλματα πού τά ἀντίκριζαν μέ θρησκευτική εὐλάβεια. Τό γιατρό, τό νομικό, τόν παπά, τόν ποιητή, τόν ἄνθρωπο τῆς ἐπιστήμης, τοὺς μετέτρεψε σέ μισθωτοὺς ἐργάτες τῆς.¹⁰

Ἡ χριστιανική ἠθική ἐξωραΐζε καί καθαγίαζε τή μεσαιωνική βαρβαρότητα. Τώρα τό γυμνό συμφέρον προβάλλει περισσότερο ὠμό. Ὡστόσο καί τώρα ἡ ἀστική ἠθική ἐπιχειρεῖ –στίς περισσότερες περιπτώσεις– νά θεμελιώσῃ ὑπερβατικά τήν πεζή πραγματικότητα (Leibniz, Kant κ.ἄ.). Τό **δ ί κ α ι ο**, μέ τή σειρά του, φαντάζεται καί διακηρύσσει ὅτι ἀντιπροσωπεύει τό **Δ ί κ α ι ο** καί ὄχι τό δίκαιο τῆς ἀστικῆς τάξης.

Ἀλλά ἡ ὑπαρξη τοῦ δικαίου συνιστᾷ τήν πρακτική ἀπόδειξη τῆς ἀδυναμίας τῆς ἠθικῆς. Ἀποδεικνύει, ὅπως τονίζει ὁ I. Μεσσαρός, ὅτι οἱ κοινωνικές ἀνάγκες δέν ἔχουν γίνει ἐσωτερικές ὡς πρός τό ἄτομο, ἀλλά «ἐξωτερικές ἀνάγκες τῆς κοινωνίας». Ἡ ἐννοια τοῦ ἠθικοῦ καθήκοντος, κατά τόν συγγραφέα, εἶναι μιά ἀφηρημένη καί ἀλλοτριωμένη ἔκφραση αὐτῆς τῆς ἀντίφασης. Ἀλλά τό δίκαιο δέν μπορεῖ νά μετατρέψῃ τήν ἐξωτερική ἀνάγκη σέ ἐσωτερική ἀνάγκη τοῦ ἀτόμου.¹¹

Ἡ ἀντίφαση δικαίου, θεωρησιακῆς ἠθικῆς καί καθημερινῆς, πραγματικῆς ζωῆς καί συμπεριφορᾶς τῶν ἀτόμων τροφοδοτεῖται ἀπό τήν ταξική

φύση, ἄρα τήν ἐνδογενή ἀντιφατικότητα τῆς ἀστικῆς κοινωνίας.

Ἡ ἠθική εἶναι ἔκφραση, καί ταυτόχρονα ἐνεργό στοιχεῖο τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων, καί ὄχι μιά αὐτόνομη περιοχὴ πού διαμορφώνεται μέ ἀφεταιρία προεμπειρικές ἀρχές ἢ ἀξιώματα καθολικοῦ κύρους. Οἱ οἰκονομικές καί εὐρύτερα οἱ κοινωνικές ἀντιθέσεις ἐκφράζονται, διαμεσολαβημένες, στό χῶρο τῆς ἠθικῆς. Ἡ ἠθική, μέ τή σειρά της, θεμελιώνει ἀξιολογικά τό δίκαιο, τήν πολιτική, τήν παιδεία, κι ἄλλες κοινωνικές πρακτικές.

Οἱ ἠθικολόγοι μπορεῖ νά φαντάζονται ὅτι τά συστήματά τους ἔχουν καθολικό κύρος, ὅτι προσφέρουν τή βάση γιά τήν κοινωνική ἄρμονία καί τήν ἠθικοποίηση. Ἀλλά στίς ταξικές κοινωνίες, ὅ,τι εἶναι ἠθικό γιά τούς «μέν», μπορεῖ νά εἶναι ἀνήθικο γιά τούς «δέ». Ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ἱερή γιά τούς ἰδιοκτῆτες καί γιά τό δίκαιο, καί πρέπει νά προστατευθεῖ. Γιά τούς ἀκτήμονες εἶναι κλοπή, καί πρέπει νά μοιραστεῖ δίκαια ἢ νά κοινωνικοποιηθεῖ. Ἡ κλοπή εἶναι ἀδίκημα ἀπό τήν ἀποψη τοῦ ἰδιοκτήτη καί τοῦ δικαίου, ἀλλά ἀπό τήν πλευρά τοῦ πεινασμένου εἶναι δικαίωμα. Ὁ πόλεμος εἶναι εὐγενική ἀπασχόληση ἀπό τήν ἀποψη τῶν στρατοκρατῶν καί τῶν ἐμπόρων καί θεία μάστιγα ἀπό τήν ἀποψη τῶν λαῶν.

Τά συστήματα τῆς ἠθικῆς δέν ἔχουν καθολικό κύρος. Ἀντίστοιχα δέν εἶναι αἰώνια. Ἡ ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν –σέ τελευταία ἀνάλυση, ἢ ἀλλαγὴ τοῦ τρόπου παραγωγῆς– ἀχρηστεύει τά παλαιά συστήματα καί δημιουργεῖ νέα. Ἄλλη, π.χ., εἶναι ἡ ἠθική τῶν δουλοκτητῶν, ἄλλες εἶναι οἱ ἀξίες στή φεουδαρχική κοινωνία, καί ἄλλες στόν ἀναπτυγμένο καπιταλισμό. Ὡστόσο οἱ παλαιές μορφές ἐπιβιώνουν συχνά· καί, μέσα ἀπό μιά διαδικασία προσαρμογῆς, ἢ μεταλλαγῆς, ὑπηρετοῦν νέες κοινωνικές πραγματικότητες. «Οἱ κοινωνικές ἀρχές τοῦ χριστιανισμοῦ», γράφει ὁ Μάρξ, «δικαίωσαν τή δουλεία στήν Ἀρχαιότητα, τή δουλοπαροικία κατά τό Μεσαίωνα, καί ἐπίσης γνωρίζουν, ὅταν χρειάζεται, νά δικαιώσουν τίς διώξεις ἐναντίον τοῦ προλεταριάτου».¹² Ἄλλοτε πάλι τά νέα συστήματα συγκροτοῦνται ἀπό τά λαμπρά ράκη τοῦ παρελθόντος, πού τούς προσδίδουν κύρος καί αἰωνιότητα. Ἡ παράδοση τῶν νεκρῶν γενεῶν, λέει ὁ Μάρξ, βαραίνει σά βραχνάς τό μυαλό τῶν ζωντανῶν. Συχνά ἡ παράδοση εἶναι δύναμη συντήρησης. Ἄλλοτε πάλι λαμπρύνει μέ τό κύρος της ἐπαναστατι-

κές ανατροπές. Έτσι «στis αστικές επαναστάσεις», συνεχίζει ο Μάρξ, «ή ανάσταση τῶν νεκρῶν χρησίμευε γιά νά λαμπρύνει τούς καινούργιους ἀγῶνες καί ὄχι γιά νά παρωδήσει τούς παλιούς, γιά νά ὑποβάλει στή φαντασία τό καθήκον πού εἶχε μπεῖ καί ὄχι γιά νά ἀποφύγει τήν ἐκπλήρωσή του στήν πράξη, γιά νά ξαναβρεῖ τό πνεῦμα τῆς ἐπανάστασης καί ὄχι γιά νά κάνει νά πλανιέται τό φάντασμά της». ¹³ Ἡ προγονοπληξία – γιά νά ἔλθουμε καί στά καθ' ἡμᾶς – δέν συνέπεσε τυχαῖα μέ τήν περίοδο πού διαμορφώθηκε τό ἑλληνικό ἔθνος καί ἀπόκτησε κρατική ὑπόσταση, ὅπως καί οἱ ἀναφορές στούς μαραθωνομάχους καί στούς ἥρωες τοῦ 1921 κατά τήν ἀντίσταση ἐναντίον τῆς ναζιστικῆς κατοχῆς.

Ἡ ἠθική μπορεῖ νά εἶναι συνειδητή ὑπεράσπιση τοῦ κυρίαρχου τρόπου παραγωγῆς. Ἄλλοτε μπορεῖ νά ὑποβάλει μιά στάση φυγῆς ἀπό τήν ἀδυσώπητη πραγματικότητα, καί τήν καταφυγή στόν κόσμο τῆς φαντασίας. Ὁ χριστιανισμός, π.χ., πού γεννήθηκε μέσα στήν κρίση τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἦταν ἀπό μιά ἀποψη φιλοσοφία φυγῆς. Τό ἴδιο ἰσχύει γιά τίς διάφορες σωτηριακές θρησκείες τῆς ἀρχαιότητας, ἢ γιά τίς διάφορες αἵρέσεις καί τά μυστικιστικά καί ἀνορθολογικά κινήματα τῆς ἐποχῆς μας στis ΗΠΑ καί γενικότερα στis χῶρες τοῦ ἀναπτυγμένου καπιταλισμοῦ. Ἄλλά, ὅπως γράφει ὁ Ἐνγκελς, ἀναφερόμενος στό χριστιανισμό, ἡ πλειοψηφία ἀπό αὐτούς πού ἀναζητοῦσαν κάποια παρηγοριά τῆς συνείδησῆς τους, μέ τή φυγή ἀπό τόν ἐξωτερικό πρὸς τόν ἐσωτερικό κόσμο, ἦταν κατ' ἀνάγκην οἱ δοῦλοι ¹⁴. Ἡ φανταστική αὐτή λύση τῆς ἀντίθεσης ἀτόμου - δουλοκτητικῆς κοινωνίας, ἦταν ἀπό μιά ἀποψη πρὸς ὄφελος τῶν δουλοκτητῶν. Τήν περιφρόνηση ἐξάλλου τοῦ ὑλικοῦ κόσμου καί τήν καταφυγή στόν κόσμο τῆς φαντασίας θά τήν ἀξιοποιοῦσαν συστηματικά στούς ἐπόμενους αἰῶνες οἱ ἰδεολόγοι τῶν κυρίαρχων τάξεων. Τό ἴδιο ἰσχύει γιά τά ποικίλα μυστικιστικά κινήματα τῆς ἐποχῆς μας πού, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς προθέσεις τῶν ὀπαδῶν τους, συμβάλλουν στή διαιώνιση τοῦ καπιταλισμοῦ, μέ τό ν' ἀποπροσανατολίζουν ἓνα μέρος τῆς κοινωνίας.

Οἱ κυρίαρχες ἰδεολογίες κηρύσσουν συχνά τήν ἀνάγκη νά ἠθικοποιηθοῦν τά ἄτομα, γιά νά ἠθικοποιηθεῖ ἡ κοινωνία. Ἄλλά ἡ «ἠθική» τῶν ἀτόμων καθορίζεται – σέ τελευταία ἀνάλυση – ἀπό τή θέση τους στό σύστημα

παραγωγής. Έτσι, όσο διαρκεί ή εκμετάλλευση, ή φτώχεια, ή αμάθεια και όλες οι συνέπειές τους, οι κοινωνίες δεν μπορούν να «ήθικοποιηθούν». Σχετικά μ' αυτό διάβάζουμε στον Gramsci:

Είναι δυνατό να υπάρξει μια πολιτισμική αναμόρφωση, δηλαδή μια «πολιτική» ανύψωση των κατώτερων στρωμάτων της κοινωνίας, χωρίς μια προηγούμενη οικονομική αναμόρφωση και μια αλλαγή στην κοινωνική κατάσταση και στο χώρο της οικονομίας; Μια πνευματική και ήθικη αναμόρφωση συνδέεται αναγκαστικά με ένα πρόγραμμα οικονομικής αναμόρφωσης.¹⁵

Στην ιδεολογία, όπως τονίζουν οι Μάρξ και Ένγκελς, οι σχέσεις των ανθρώπων εμφανίζονται ανεστραμμένες, σά σέ σκοτεινό θάλαμο:

Οι φαντασμαγορίες στον ανθρώπινο εγκέφαλο είναι εξωραϊσμοί που προκύπτουν αναγκαστικά από τη διαδικασία της υλικής τους ζωής [...]. Η ήθικη, ή θρησκεία, ή μεταφυσική και όλόκληρη ή υπόλοιπη ιδεολογία, όπως και οι μορφές συνείδησης που τους αντιστοιχούν, χάνουν άμέσως κάθε επίφαση αυτονομίας.¹⁶

Ο μαρξισμός διέλυσε τά σύννεφα και αποκάλυψε τό χαρακτήρα και τήν κοινωνική λειτουργία της ιδεολογίας – και της κυρίαρχης ήθικης ειδικότερα. Ο μαρξισμός – όπως γράφει ό Gramsci – θέλει να είναι αντίληψη των μαζών, κουλτούρα των μαζών, και μάλιστα των μαζών που είναι ένωμένες μέσα στην πράξη. Έτσι οι κανόνες του καθολικοποιούνται, όχι μόνο στό επίπεδο των έννοιών, αλλά και μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα. Αντίστοιχα ό ρόλος του φιλόσοφου νοείται σέ σχέση μ' αυτή τήν κοινωνική ένότητα, δηλαδή σαν πολιτική.¹⁷

Μπροστά στην άθλιότητα της πραγματικότητας, ό μαρξισμός δεν καταφεύγει στό χώρο της «καθαρής» ήθικης. Μέ βάση τις ιστορικές δυνατότητες προσδιορίζει τά πολιτικά και κοινωνικά καθήκοντα της δυναστευόμενης τάξης. Και τότε ή ήθικη αποχτᾶ συγκεκριμένο περιεχόμενο: «ἐπιβάλλει» τή συμμετοχή στην κοινωνική ἀπελευθερωτική πράξη, και ή συνειδητή συμμετοχή γίνεται ἐλεύθερη συμμετοχή. Η ἐλευθερία της βούλησης αποκτᾶ περιεχόμενο, και παύει να είναι ό χώρος της ἀπροσδιοριστίας ή του μεταφυσικού κενού.

Ἡ μαρξιστική ἠθική εἶναι ἐνδοκοσμική. Οἱ ἀξίες της εἶναι καθαρὰ ἀνθρώπινες. Ἀφοροῦν τὴν ἐπίγεια ζωὴ καὶ ὄχι τὴν ὑπέρβαση, τὸ ὑπερπέραν, τὴ μετὰ θάνατον ἀνταμοιβὴ ἢ τιμωρία. Γι' αὐτὸ ὁ μαρξιστικός ἀνθρωπισμός εἶναι ἕνας γνήσιος ἀνθρωπισμός, ἐφόσον ἀνυψώνει τὴν ἐπίγεια ζωὴ, ἄρα τὴν κάθε ἀνθρώπινη ὑπαρξή, σὲ ὑπέρτατη ἀξία, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀποτελεῖ συστατικό μέρος μιᾶς θεωρίας πού ἀποβλέπει στὴ δημιουργία τῶν ὄρων ὅπου ὁ ἄνθρωπος θά πάψει νὰ εἶναι μέσον.

Ὁ μαρξισμός, πρακτική, ἐνεργητική φιλοσοφία, ἀπορρίπτει, ἀντίστοιχα, τὴν ἀφηρημένη ἔννοια τῆς ἀγάπης, πού ὑπῆρξε πάντα καταφύγιο τῶν ἀδύνατων καὶ μέσο ἐξαπάτησης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν κυρίαρχων τάξεων. «Ἡ ἀγάπη», παρατηρεῖ εἰρωνικά ὁ Ἑγκελς, «εἶναι παντοῦ καὶ πάντα ὁ μάγος, ὁ θεὸς πού στὸν Feuerbach πρέπει νὰ βοηθήσει γιὰ νὰ ὑπερνικηθοῦν ὅλες οἱ δυσκολίες τῆς πρακτικῆς ζωῆς – κι αὐτὸ σὲ μιὰ κοινωνία διαιρεμένη σὲ τάξεις μέ ἀντίθετα συμφέροντα [...]. Στὴν πραγματικότητα, κάθε τάξη, ἀκόμα καὶ κάθε ἐπάγγελμα, ἔχει τὴ δική του ἠθική, καὶ τὴν παραβιάζει ἐκεῖ ὅπου μπορεῖ νὰ τὸ κάνει ἀτιμώρητα· καὶ ἡ ἀγάπη, αὐτὴ πού ὀφείλει νὰ ἐνώσει ὅλο τὸν κόσμο, ἐκδηλώνεται μέ πολέμους, συγκρούσεις, δίκες, οἰκογενειακοὺς καθγάδες, διαζύγια, καὶ τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἐκμετάλλευση τῶν “μέν” ἀπὸ τοὺς “δέ”». ¹⁸

Ἡ δημιουργικὴ ἀντίληψη τοῦ μαρξισμοῦ γιὰ τὴν ἠθική, μετατρέπει τὴν ἀφηρημένη ἔννοια τῆς ἀγάπης σὲ ἔννοια πού δηλώνει τὴν ἀγωνιστικὴ ἀλληλεγγύη συγκεκριμένων κοινωνικῶν κατηγοριῶν σὲ συγκεκριμένες ἱστορικές συνθήκες. Ἀντίστοιχα ἀπορρίπτει τὴν ἰδεαλιστικὴ ἀρνητικὴ ἀντίληψη τῆς εὐθύνης, γιὰ νὰ μετατρέψει αὐτὴ τὴν ἔννοια σὲ συγκεκριμένη καὶ θετικὴ κοινωνικὴ κατηγορία.

Θεμέλιο τῆς μαρξιστικῆς ἠθικῆς στὴ σημερινὴ φάση τῆς ἀνθρωπότητας εἶναι ἡ συμμετοχὴ στὴν πολιτικὴ πράξη, δηλαδή στο πρακτικὸ ἔργο τῆς κατάργησης τῆς ἀλλοτριωμένης πράξης, καὶ τῆς ἀλλοτριωμένης συνείδησης πού τῆς ἀντιστοιχεῖ. Γιατί ἡ ἀποξένωση στίς σημερινές ἐμπορευματικές κοινωνίες ἀδειάζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν «οὐσία» του, καθὼς καταστρέφει τὸ σύνολο τῶν προσωπικῶν καὶ κοινωνικῶν σχέσεων καὶ τὸν μετατρέπει σὲ μοναχικὸ, μετέωρο ἄτομο, χωρὶς παρελθόν καὶ μέλλον, χωρὶς

μνήμη, μιά κενή ύπαρξη πού ἐργάζεται για νά συντηρήσει τή βιολογική της ύπόσταση, ἐνῶ ὅλο καί περισσότερο διαποτίζεται ἀπό τήν αἴσθηση ὅτι ἐρ-
χεται ἀπό τό τίποτα καί ὀδεύει πρὸς τό τίποτα. Ὁ καπιταλισμός διέλυσε
ὄχι μόνο τίς κοινωνικές σχέσεις ἀλλά καί τίς αὐταπάτες καί τίς ἐλπίδες. Τό
μοναχικό ἄτομο τοῦ βιομηχανικοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι ἓνα ἄτομο χωρίς
χτές καί χωρίς αὔριο. Ὁ μαρξισμός ἀποβλέπει στήν ἀνατροπή αὐτῆς τῆς
κατάστασης. Γι' αὐτό ἡ ἠθική του εἶναι θετική καί ἀγωνιστική.

Ὁ μαρξισμός ξεπερνᾷ τήν ἀπολυτοποιημένη καί μεταφυσική ἀντίληψη τῆς
ὑπερβατικῆς ἠθικῆς. Ταυτόχρονα ἀπορρίπτει τή θετικιστική της ἄρνηση, κα-
θώς καί τόν δῆθεν αὐτοπροσδιορισμό καί τήν κοινωνική ἀνευθυνότητα τοῦ
ὑπαρξισμοῦ. Ἡ ἀπόφαση τοῦ ἀτόμου δέν εἶναι οὔτε ἀόριστα ἐλεύθερη οὔτε
μηχανικά –καί μοιρολατρικά– καθορισμένη. Ἱστορικοί, γνωστικοί, κοινωνι-
κοί, ψυχολογικοί καί ἰδιοσυστασιακοί παράγοντες καθορίζουν τή λήψη μιᾶς
ἀπόφασης, πού εἶναι τόσο πιό ἐλεύθερη –καί ὑπεύθυνη– ὅσο περισσότερο τό
ἄτομο γνωρίζει τά δεδομένα τοῦ προβλήματος. Τό ἄτομο συνήθως μπορεῖ νά
ἐπιλέξει ἀνάμεσα σέ περισσότερες ἀπό μιά δυνατότητες· καί ἡ δυνατότητα,
ὅσο «πλήρης» καί ἂν εἶναι ἡ γνώση, δέν εἶναι συνήθως μονοσήμαντα καθορι-
σμένη. Οἱ πολλαπλές δυνατότητες θεμελιώνουν τή δυνατότητα τοῦ σφάλμα-
τος. Ἐτσι τό ἄτομο θά πάρει τελικά τήν εὐθύνη τῆς ἐπιλογῆς, χωρίς νά εἶναι
πάντα βέβαιο για τήν ὀρθότητά της.

Ἐπάρχουν καταστάσεις ἁρμονίας ἀνάμεσα στό ἄτομο καί στό σύνολο.
Ἡ ἁρμονία μπορεῖ νά ἔχει ἀντικειμενική βάση, ἢ νά ὀφείλεται σέ ἔλλειψη
κριτικῆς ἐπάρκειας, ἢ ὁποῖα ἐπικαλύπτει τήν ἀντίθεση. Ἀλλά ἡ ἁρμονία
εἶναι συνήθως σχετική καί προσωρινή καί, για στατιστικά μεγάλα σύνολα
ἀνθρώπων, ἱστορικά καθορισμένη. Τό στοιχεῖο πού δεσπόζει στήν καθη-
μερινή ζωὴ εἶναι οἱ ἀντιθέσεις καί οἱ συγκρούσεις. Ἡ σύγκρουση μπορεῖ
νά ἀφορᾷ ἐπιμέρους προβλήματα, μπορεῖ νά εἶναι σύγκρουση ἐπαγγελμα-
τική, σύγκρουση μέ τόν πολιτικό φορέα, ἢ καθολική σύγκρουση μέ τό κοι-
νωνικό σύστημα. «Ὅριζω μιά κατάσταση ὡς ἠθικά συγκρουσιακή», γρά-
φει ὁ Α. Schaff, «ὅταν μιά πράξη, πού ἀποβλέπει σέ ἀποτελέσματα θεω-
ρούμενα καλά ἀπό ἓνα παραδεδεγμένο σύστημα ἀξιῶν, ὀδηγεῖ, ὡστόσο, σέ

συνέπειες πού είναι κακές σύμφωνα μέ τό ίδιο τό σύστημα. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ ἄνθρωπος ὑπόκειται σέ ἠθικά κίνητρα πού ἐπιτάσσουν νά δράσει κατά ἀντίθετο τρόπο. "Ἐτσι δημιουργεῖται ἠθική σύγκρουση".¹⁹

Μέ ποιό τρόπο λύνεται ἡ σύγκρουση; Ἡ χριστιανική θεολογία προίκισε τό ἄτομο μέ «ἐλεύθερη βούληση». Ὁ ἄνθρωπος ἀποφασίζει ἐλεύθερα, κατά συνέπειαν ἔχει τήν εὐθύνη γιά τίς πράξεις του. Ἐτσι, ὁ χριστιανισμός τό ἐγκαταλείπει ἀβοήθητο μπροστά σέ ἀντιφατικές καταστάσεις, καί ἐπιπλέον τοῦ ἐπισείει τήν αἰώνια κόλαση γιά μιά ἀπόφαση πού μπορεῖ νά καθορίζεται ἀπό ἐξωτερικούς παράγοντες ἀνώτερους ἀπό τίς δυνάμεις του ἀπό ἀνεξέλεγκτες καί ἀσυνείδητες ψυχικές καταστάσεις. Ἀντίστοιχα ὁ ὑπαρξισμός, μέ τήν ἀπροσδιοριστία του καί τά ἀτομιστικά κριτήρια τῆς ἠθικῆς, ἄφησε ἀβοήθητο τό ἄτομο μέσα στό χάος τῶν ἀντιθέσεων τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Ὅσο γιά τήν καντιανή καί τίς ἄλλες «ἀξιωματικές» καί ὑπερβατικές ἠθικές, ἡ πρακτική ἀξία τους μηδενίζεται μπροστά στούς πραγματικούς ἀνταγωνισμούς καί στίς συνειδησιακές συγκρούσεις. Οἱ κατηγορικές ἐπιταγές δέν σώζουν τόν ἄνθρωπο. Φανερώνουν μόνο τήν κενότητα τῶν θεωρησιακῶν σχημάτων. Ἡ σχετικότητα (ἱστορική ἢ ταξική) τοῦ καλοῦ καί τοῦ κακοῦ, ἀποδεικνύει ὅτι δέν ὑπάρχει τό ἀπόλυτο (τό ἐξωιστορικό) ἀγαθό. Ἡ ἐπανάσταση γιά τούς «μέν» εἶναι τό κατεξοχήν κακό· γιά τούς «δέ» ἡ ὑψηλότερη –καί ἔμπρακτη– ἐκδήλωση τῆς ἀνθρώπινης ἀλληλεγγύης. Ὅλες οἱ θρησκείες λένε «οὐ φονεύσεις», καί ὅλες οἱ θρησκείες εὐλόγησαν τούς πολέμους – ἀφοῦ προηγούμενα τούς βάφτιζαν δίκαιους!

Οἱ διάφοροι ὑπερβατικοί κανόνες (Kant κ.ἄ) καί οἱ κώδικες τῆς ἠθικῆς (Μωυσῆς, Χριστός κλπ.) προσδιορίστηκαν ἀπό συγκεκριμένες κοινωνικές καταστάσεις, καί ἀπέβλεπαν στήν «κανονικοποίηση» τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἄρα στήν ἀμβλυνση ἢ στήν καταστολή τῶν ἀντιθέσεων, δηλαδή τή διατήρηση τοῦ δοσμένου κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ. Οἱ δημιουργοί τῶν κωδίκων ἢ τῶν κανόνων φαντάζονταν ὅτι νομοθετοῦσαν γιά τήν αἰωνιότητα. Πρέπει νά δεχτοῦμε βέβαια ὅτι οἱ μεγάλες λαϊκές θρησκείες, μέσα ἀπό διαδικασίες προσαρμογῆς, ἀντέξαν στό χρόνο. Ἀλλά καί ἡ ἀντοχή τους

στis άλλoτρωμένες βιομηχανικές κοινωνίες μας δέν είναι άνεξήγητη, τό ίδιο όπως δέν άμφισβητείται ή μεταλλαγή ή ή πρακτική παραβίαση τών άπόλυτων κανόνων τους.

Ό μαρξισμός είναι ή φιλοσοφία τής έργατικής τάξης. Είναι ή θεωρία του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού τών σημερινών κοινωνιών. Σάν έπισημονική θεωρία, αναλύει και έρμηνεύει τίς άντιφάσεις τής κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, και θεμελιώνει θεωρητικά τή δυνατότητα του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού. Ό μαρξισμός συνεπώς δίνει τή δυνατότητα στο άτομο νά κατανοήσει τίς βασικές νομοτέλειες του σημερινού κόσμου, και νά τοποθετηθεί συνειδητά προς τό μέρος τής ιστορικά (και ήθικά) δικαιωμένης πλευράς τής άντίθεσης. Έτσι ό μαρξισμός προσφέρει στο άτομο ένα άγωνιστικό και θετικό περιεχόμενο και μιά αισιόδοξη προοπτική, θεμελιωμένη στη γνώση τής κοινωνικής πραγματικότητας. Στη βάση αυτής τής πρακτικής-άγωνιστικής ένταξης, τό άτομο μπορεί νά συμβάλει στη λύση τών άντιθέσεων κοινωνικής και στενότερα προσωπικής ζωής του.

Όστόσο ή πορεία αυτή δέν είναι ευθύγραμμη. Πολλές φορές οί άντιθέσεις τής κοινωνικής ή τής επαγγελματικής ζωής δέν είναι δυνατό νά λυθούν. Επίσης ό έναρμονισμός τής πολιτικής πράξης μέ τίς άνάγκες τής καθημερινής ζωής δέν είναι πάντοτε εύκολος ή έφικτός. Οί διωγμοί και οί στερήσεις θέτουν συχνά σε δοκιμασία τό άτομο, πού εμπλέκεται στην άντίφαση τής ατομιστικής και τής κοινωνικής του συνείδησης, στην άντίφαση ανάμεσα στο κοινωνικό καθήκον και τό στενά προσωπικό συμφέρον του.

Κι ακόμα, σε κάθε άπόφαση ύπάρχει ή δυνατότητα του λάθους, και τό άτομο θά έχει τήν ευθύνη γι' αυτό. Άλλά τό λάθος μπορεί νά προέρχεται από τόν πολιτικό φορέα: μιά έντολή μπορεί νά συνεπάγεται καταστροφές ή νά είναι ήθικά άπαραδέκτη σε σχέση μέ τίς ίδιες τίς άρχές του κινήματος. Η πειθαρχία τότε θά ίσοδυναμεί μέ παραβίαση ούσιαστικών άρχών, και ή άπειθαρχία μέ τήν υπεράσπισή τους. Συχνά ή άντίθεση δέν λύνεται ούτε μέ τή συλλογικότητα ούτε μέ τή δημοκρατική άντιπαράθεση τών άπόψεων. Η σύγκρουση ανάμεσα στην ατομική συνείδηση και τόν πολιτικό φορέα είναι τότε δεδομένη, και τό άτομο πρέπει νά αποφασίσει, αναλαμβάνοντας όλόκληρη τήν ευθύνη. Αν ή έπιλογή του είναι λαθεμένη, θά έχει

τήν εὐθύνη γιά τίς συνέπειες τοῦ σφάλματος. Ἀλλά καί ἡ τυχόν ὀρθότητα τῆς ἐπιλογῆς δέν εἶναι βέβαιο ὅτι θά ἀποδειχτεῖ σύντομα, ἢ ὅτι θ' ἀναγνωριστεῖ ἀπό τό συλλογικό φορέα. Ἡ σύγκρουση τότε θά συνεχιστεῖ, καί τό ἄτομο θά ὑποστεῖ τίς συνέπειες τῆς συνειδητῆς ἀπειθαρχίας του. Ἡ ἀποδοχή τῆς ἀλήθειας – ἢ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἔστω, δικαίωση τῆς στάσης τοῦ «ἀπειθαρχοῦ» – δέν εἶναι βέβαιη.

Ἡ ἀγωνιστική πράξη εἶναι στίς μέρες μας τό θεμέλιο μιᾶς θετικῆς καί δημιουργικῆς ἠθικῆς. Κορυφαία στιγμή αὐτῆς τῆς πράξης εἶναι ἡ θυσία: ὁ ἐκμηδενισμός τοῦ ἀτόμου ὑπέρ τοῦ συνόλου. Ἡ πρακτική τῆς θυσίας ἀνάγεται στά πιό μακρινά βάθη τῆς προϊστορίας: τό ἄτομο θυσιαζόταν γιά νά καρπίσει ἡ γῆ, νά φυσήξει οὐριος ἄνεμος, νά καταπαύσει ἡ ὄργη τῶν θεῶν κλπ. Καί ἡ βάρβαρη ἐκείνη πρακτική, ὅπου τό ἄτομο θυσιαζόταν παρά τή θέλησή του, καί οἱ σημερινές θυσίες, ὅπου τό ἄτομο προσφέρει τή ζωή του γιά τήν πραγμάτωση μιᾶς ἀπελευθερωτικῆς προοπτικῆς, ὑπογραμμίζουν τήν τραγικότητα τοῦ ἱστορικοῦ Γίγνεσθαι: ὅτι ἡ πρόοδος πραγματοποιεῖται μέ τή θυσία ἀτόμων ἢ καί ὀλόκληρων γενεῶν, ὅπως τό-νιζε χαρακτηριστικά ὁ Μάρξ.

Οὔτε ἡ νόηση, οὔτε ἡ φαντασία μας, οὔτε ἡ ἠθική μας συνείδηση μποροῦν νά συλλάβουν τήν τραγικότητα τῆς ἀνθρώπινης θυσίας. Κι ὡστόσο, ἐκεῖνοι πού κόπτονται γιά τό ἀπαράβιαστο τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου δέ διστάζουν νά θυσιάζουν λαούς καί ἄτομα γιά τήν ἐξυπηρέτηση, πολλές φορές, τῶν πιό ἄθλιων συμφερόντων, ἐνώ οἱ ἰδεολόγοι τους, ἡσυχιοί πίσω ἀπό τά γραφεῖα τους, ἐξαργυρώνουν τό αἷμα καί τά δάκρυα τῶν ἄλλων²⁰.

Χιλιάδες χρόνια οἱ ἄνθρωποι ἀλληλοσφάζονται, καί καθένας πιστεύει στό δίκιο του. Εἶναι ἀμέτρητη ἡ στρατιά τῶν ἀνθρώπων πού θυσιάστηκαν γιά τά «ἰδανικά», πιστεύοντας στήν ἐπίγεια ἢ στήν ἐπουράνια εὐδαιμονία. Σήμερα μπορούμε νά ἀντιληφθοῦμε τήν τραγική αὐταπάτη τους, ἀλλά καί τίς ἱστορικές ἀλλαγές πού προέκυψαν ἀπό τό μόχθο καί τίς θυσίες γενεῶν καί γενεῶν. Καί ἡ ἀνθρώπινη τραγωδία δέ λέει νά τελειώσει. Οἱ πόλεμοι καί οἱ ἐπαναστάσεις δέν ἔλειψαν ἀπό τήν ἐποχή μας. Ἡ βάρβαρότητα ἀλλά καί τό τραγικό μεγαλεῖο τῶν ἀνθρώπων ἀναπηδοῦν τήν κάθε στιγμή μπρο-

στά στά μάτια μας. Οί ιδεολόγοι δέν έπαψαν νά αραδιάζουν λόγους γιά τούς «ήρωες». Θά ήταν καλά νά μή χρειάζονταν οί ήρωες. Άλλά ή «έπιστημονική» έποχή μας χρειάζεται ακόμα τό αίμα τών ανθρώπων, γιά νά έπιτρέψει κάποια πρόοδο καί δικαιοσύνη. Άν αφήσουμε στήν άκρη τίς ιδεαλιστικές φλυαρίες, θά δούμε ότι καμιά θυσία δέν δικαιώνεται: δέν αξίζει νά θυσιαστεί ούτε ένα άτομο, γιά νά ζήσουν τά άλλα καλύτερα. Ταυτόχρονα όμως γνωρίζουμε ότι οί κοινωνικοί άγώνες είναι αναπόφευκτοι στίς κοινωνίες όπου υπάρχουν τάξεις, καί όλες οί αντινομίες πού συνεπάγεται τό γεγονός αυτό. Άν μπορούμε λοιπόν νά φανταστούμε κάποια δικαίωση μπροστά σέ τούτη τήν άδυσώπητη αναγκαιότητα, αυτή θά βρίσκεται στήν έλπίδα ότι οί σημερινοί άγώνες θά όδηγήσουν σέ κοινωνικές σχέσεις πού δέ θά χρειάζονται ούτε θυσίες ούτε ήρωες.

Σημειώσεις 8. Κεφαλαίου

1. MARX-ENGELS, *L'Idéologie allemande*, «Éd. Sociales», Paris 1975, σ. 489.

2. F. ENGELS, *Anti-Dühring*, «Éd. Sociales», Paris 1971, σσ. 123-24.

3. K. MARX, *Le Capital*, «Éd. Sociales», op. cit., τ.2., σ. 77.

4. 'Η Όπτική, τό μεγαλόπνευστο αυτό έργο του Νεύτωνα, τελειώνει μέ τά ακόλουθα:

Στό βαθμό πού μπορούμε νά γνωρίζουμε, από τή Φυσική Φιλοσοφία, τί είναι ή πρώτη Άρχή, τί Έξουσία έχει επάνω μας καί τί Δωρεές δεχόμαστε απ' αυτήν, στό βαθμό αυτό τό Καθήκον μας απέναντί της καί μεταξύ μας θά τό αντιληφθούμε κάτω από τό Φώς τής Φύσεως. Καί δέν υπάρχει άμφιβολία ότι, αν ή Λατρεία ψεύτικων Θεών δέν είχε τυφλώσει τούς Ειδωλολάτρες, ή 'Ηθική Φιλοσοφία τους θά προχωρούσε πió πέρα από τίς τέσσερις θεμελιώδεις Άρετές. Καί, αντί νά διδάσκουν τή Μετεμψύχωση καί νά λατρεύουν τόν 'Ηλιο καί τή Σελήνη καί τούς νεκρούς 'Ηρωες, θά μάς είχαν δι-

δάξει νά λατρεύουμε τόν άληθινό Δημιουργό καί Ευεργέτη μας, όπως οί πρόγονοί τους είχαν κάνει κάτω από τήν Κυβέρνηση του Νάω καί τών Υιών του, προτού αυτοδιαφθαρούν... (*Opticks*, έκδ. Dover, New York, σσ. 405-406).

5. G. BERKELEY, *The Principles of Human Knowledge*, «The Open Court Publ. Comp.», London 1950, §149. IDEM, *Three Dialogues*, «The Open Court Publ. Comp.», London 1954.

6. Βλ. E. KANT, *La Raison pratique*, op.cit.

7. Ός πρός αυτό, ό Engels έγραφε γιά τήν ήθική του Feuerbach: «Είναι προσαρμοσμένη σέ όλους τούς καιρούς, σέ όλους τούς λαούς, σέ όλες τίς συνθήκες, καί γι' αυτό ακριβώς δέν είναι εφαρμόσιμη ποτέ καί πουθενά, καί παραμένει αδύναμη μπροστά στον πραγματικό κόσμο, όσο καί ή κατηγορική έπιταγή του Kant» (F. ENGELS, *L. Feuerbach*, «Éd. Sociales», Paris 1966, σ. 55).

8. Βλ. SPINOZA, *Works*, 2τ., έκδ. Dover.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

9. K. MARX. *Le Capital*, op.cit., τ. 2, σ. 206.
10. ΜΑΡΞ-ΕΝΓΚΕΛΣ, *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, «Ήριδανός», 'Αθ., σ. 42.
11. Ι. ΜΕΣΣΑΡΟΣ, *Ή θεωρία του Μάρξ για τήν Άλλοτριώση*, op.cit., σσ. 200-203.
12. MARX-ENGELS. *On Religion*, Moscow 1957, σ. 82.
13. K. MARX, *Ή 18η Μπρουνμαίρ*, «Ήριδανός», 'Αθ. 1977, σ. 15.
14. F. ENGELS, *στο MARX-ENGELS On Religion*, op.cit., σ. 201.
15. A. GRAMSCI, *Gramsci dans le texte*, op.cit., σ. 429.
16. MARX-ENGELS, *L'Idéologie allemande*, op.cit., σσ. 50-51.
17. A. GRAMSCI, *Gramsci dans le texte*, op.cit. σ. 403.
18. Βλ. F. ENGELS, *L. Feuerbach*, op.cit., σσ. 54-55.
19. A. SCHAFF, *Φιλοσοφία του Άνθρώπου*, μτφρ. Λ. Μαυροειδής, «Θεμέλιο», 'Αθ. 1979, σ. 75.
20. Έδω θυμάται κανείς τούς στίχους του Βάρναλη (άπό τό Φῶς πού καίει):
*Γιά νά βαστάξει πιά πολύ τό μακελλειό
νά 'στε καλά, τής πέννας άντρειωμένοι!*